

УДК 39.4 УКР

DOI: 10.30840/2413-7065.4(77).2020.217763

РАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СОЦІО- ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Оксана СЕМЕНОВА

orcid.org/0000-0003-4848-3235

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті розглядається явище радянської ідентичності у сучасному українському суспільстві. На основі проведеного опитування та інтерв'ювання представників різних регіонів України автором визначено респондентів-носіїв радянської ідентичності, проаналізовано їхні соціальні настрої, окреслено їх значення для формування або ж, навпаки, розмивання загальноукраїнської ідентичності, визначено основні чинники, що впливають на формування позитивного образу радянського минулого.

З'ясовано, що ностальгія за радянським минулим і тяжіння до радянських культурних та історичних наративів зумовлені такими чинниками, як: відчуття соціального захисту, матеріального добробуту та впевненості у завтрашньому дні; патерналізм; укоріненість ідеологічних штампів, системи цінностей радянської епохи; наповненість українського соціокультурного простору «відголосками» радянської культурної спадщини; спадковість «радянської пам'яті»; відсутність критичного осмислення радянського минулого та ін. Автор зазначає, що одним із чинників, який гальмує вихід українців з радянського історико-культурного простору, є гібридна постпам'ять, коли «забуття» про політичні репресії та розкуркулення розчиняється у пам'яті тих, чії родини не постраждали від цих подій. З'ясовано, що попри високу зацікавленість у політичному житті країни опитані засвідчили низьку громадянську активність; це явище впливає з авторитарно-патерналістської моделі радянського суспільства, котра передбачає потребу бути керованим кимось, а відтак знімає персональну соціальну та громадянську відповідальність і перекладає її на когось, хто «наведе порядок».

Процес «переідентифікації» українського суспільства має повільний та подекуди гострий характер; особливо помітним це явище є у південно-східних регіонах України, де спостерігається сильний вплив російсько-радянських мовно-культурних та історичних наративів. Зокрема, результати дослідження засвідчили, що радикальні антиукраїнські настрої властиві тим респондентам, які визначили свою ідентичність як «радянську».

Ключові слова: радянська ідентичність; «радянськість»; «радянська людина»; радянська система цінностей; історична пам'ять; гібридна постпам'ять; соціокультурний простір.

SOVIET IDENTITY IN SOCIO- AND ETHNOCULTURAL SPACE OF MODERN UKRAINE

Oksana SEMENOVA

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article deals with the phenomenon of Soviet identity in the modern Ukrainian society. On the basis of the survey, conducted among the representatives of different regions of Ukraine,

© Семенова О.

the author identified respondents with Soviet identity, analyzed their social sentiments and their impact on the formation or breaking of the all-Ukrainian identity. Also, the factors shaping the positive image of the Soviet past were defined.

The paper discovered that nostalgia for the Soviet past and devotion to the Soviet cultural and historical narratives are caused by such factors as social security and wealth, confidence in the future; paternalism; deep-rooted ideological clichés and the Soviet value system; remnants of the Soviet cultural heritage in the Ukrainian sociocultural space; family background of the Soviet memory; lack of critical re-evaluation of the Soviet past, etc. The author considers that “hybrid post-memory” is one of the factors that hold back Ukraine’s escaping from the Soviet historical and cultural space. This is when the people’s “memory” about political repressions and dekulakization is getting weak if their forefathers had not suffered from those tragedies. The survey demonstrates the low level of public activity among the respondents, caused by the autocratic and paternalistic model of the Soviet society, which means the need to be ruled and, as a result, disclaims personal and public responsibility and delegates it to others who can bring discipline into all spheres of life.

The process of obtaining a new identity by Ukrainians is slow and sometimes contradictory, especially in the southeastern regions of Ukraine, where the majority of the population come under the strong impact of Russian and Soviet cultural and historical narratives. In particular, the survey results show that extreme anti-Ukrainian sentiments are revealed by the respondents with a strong Soviet identity.

Key words: *Soviet identity; Soviet mentality; Soviet person; Soviet value system; historical memory; hybrid post-memory; sociocultural space.*

Сучасне українське суспільство переживає той період, коли на геополітичну орієнтацію та формування ідентифікаційних моделей поведінки окремих його представників досі впливають міфи, соціальні пріоритети та культурні цінності держави, яка давно припинила своє існування. Зокрема, йдеться про радянську ідентичність, тобто усвідомлення людиною себе як частини радянської спільноти. Значну частку носіїв радянської ідентичності становлять люди старшого покоління, національно-культурна та громадянська свідомість яких формувалася під пильним наглядом відповідних партійних та державних структур. Важливими інструментами виховання «нової радянської людини» були освітні заклади, засоби масової інформації, творча еліта, яка активно впроваджувала комуністичні гасла у кінематограф, художні та музичні твори, мистецтво тощо. Офіційна модель історичної пам’яті

українців формувалася шляхом укорінення концепції про «дружбу народів», ідеї «братерства» українського та російського народів, «спільність Вітчизни», «воз’єднання України з Росією» та ін. Розмивання національно-культурної ідентичності призвело до створення у певної частини населення України «подвійної ідентичності» (української та радянської) з превалюванням чинників соціально-економічного характеру. На сьогодні процес «переідентифікації» українського суспільства має повільний та подекуди гострий перебіг. Особливо помітним це явище є у південно-східних регіонах України, де спостерігається сильний вплив російсько-радянських мовно-культурних та історичних наративів.

Нині проблеми конструювання української ідентичності у контексті світоглядно-ідентичністних трансформацій пострадянського суспільства вивчають

науковці з різних галузей гуманітарного знання – політологи, історики, соціологи: Л. Нагорна [13], А. Колодій [7], О. Майборода [9], Я. Грицак [23], М. Рябчук [10], Т. Молдавська [12], С. Єкельчик [5], Н. Черниш, В. Сусак [18] та ін. Процеси конструювання та набуття ідентичності зазнають трансформацій, тож потребують постійного вивчення, осмислення та узагальнення, що й зумовило актуальність цієї розвідки, метою якої є визначення пріоритетності тих чи інших типів ідентичності респондентів; з'ясування ролі носіїв радянської ідентичності у формуванні або ж, навпаки, розмиванні загальнонаціональної ідентичності; виявлення основних чинників, що впливають на характерне для значної частини сучасних українських громадян ототожнення себе з радянською історико-культурною, політико-громадянською та іншою спадщиною.

Радянську ідентичність розглядати мемо в контексті її впливу на такі етнокультурні процеси, як функціонування рідної мови, збереження історичної та етнічної пам'яті, формування національної самосвідомості тощо. У дослідженні ми послуговувалися методом опитування шляхом анкетування та інтерв'ювання на основі заздалегідь складеного питальника, який включає закриті і напівзакриті питання, що дає можливість респондентам більш розгорнуто висловити свою думку, виходячи за межі тематики опитування. Вибірка сформована методом «снігової кулі»; респонденти, які брали участь у дослідженні, різні за соціальним статусом, матеріальним становищем, гендерними, віковими, освітніми, професійними ознаками, представляють різні регіони України: Київську, Житомирську, Чернігівську,

Дніпропетровську, Закарпатську, Донецьку, Одеську області. Вибірка нерепрезентативна, однак інтерпретація результатів дає можливість стверджувати, що вона являє собою певний зріз українського суспільства, у якому значною мірою відображаються основні тенденції впливу радянських історичних міфів та суспільних наративів на свідомість та формування відповідних поведінкових моделей у частини громадян¹.

Аби уявити потужність цього впливу у всеукраїнському масштабі, наведемо статистику соціологічних досліджень. Зокрема, результати опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у травні 2020 р., свідчать, що 33,5% українців шкодують про розпад СРСР, причому у південно-східних регіонах та на Донбасі ця цифра становить 41–49%, у центральних регіонах – 32%, у західних – 15%; 35% вбачають у розпаді Радянського Союзу більше шкоди, аніж користі для України (для порівняння: у 2013 р. – 48%). Дані опитування, проведеного європейською організацією SeeD, що займається дослідженням українського суспільства в рамках проекту SCORE (Social Cohesion and Reconciliation Index – Індекс соціальної згуртованості і примирення), у 2016 і 2018 роках, демонструють, що 31% українців відчувають ностальгію за СРСР (з них південні регіони – 61%, центральні – 42%, західні – 7%, східні – 43%); середнє значення для всієї України по 10-бальній шкалі – 5,8 – у 2016 р. і 5,5 – у 2018 р. [15]. Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру

¹ Матеріали польового дослідження (пояснювальна записка, питальник, анкети, аналітичні таблиці та ін.) зберігаються у відділі української етнології Науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ).

Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у грудні 2017 р., 25% респондентів висловилися за відновлення порядків часів СРСР (з них 34–36% – представники південно-східних регіонів) [17, с. 9; 19].

Отже, результати соціологічних опитувань суттєво не відрізняються між собою і свідчать про поступовий та повільний відхід частини українського суспільства від орієнтування на радянське минуле. Однак, незважаючи на позитивну динаміку зменшення чисельності носіїв радянської ідентичності, кількість її прихильників залишається чималою, причому серед них зустрічаються і представники молодшого покоління, котрі не пов'язані з радянською епохою особистими спогадами або життєвим досвідом.

Серед опитаних нами респондентів 85% відчувають свою близькість більше з Україною, аніж з СРСР; 11,5% – більш близький Радянський Союз, а 3,8% зазначили про роздвоєність, тобто однако-ву значимість для них і України, і СРСР. У запропонованій респондентам позиції етнічного та громадянського самовизначення превалює етнічна ідентичність (визначення себе як українця) – 46%; пріоритет громадянської ідентичності (визначення себе як громадянина України) продемонстрували 35%; подвійне самовизначення – 15,4% респондентів; 3,8% визначили себе як «радянська людина». Важливе значення має оцінка респондентами розпаду СРСР з точки зору його впливу на Україну: 65% вважають цей процес прогресивною історичною подією; стільки ж відзначили позитивні наслідки розпаду Радянського Союзу для України; третина (31%) респондентів відповіли негативно або вагалися у відповідях.

Несподіваним виявився той факт, що 30,7% опитаних відзначили утиски та переслідування їхніх родичів з боку радянської влади (постраждали від Голодомору, розкуркулення, політичних репресій та ін.), водночас деякі з них висловлювали підтримку радянського режиму. Чи означає це, що ці люди орієнтовані на радянське минуле або мають антиукраїнські настрої? Чи сприяють вони розмиванню загальнонаціональної ідентичності? Окремі респонденти зазначили про можливість мирного співіснування різних типів ідентичностей, якщо це не заважає державотворчим процесам в Україні («В когось може вдома висіти прапор СРСР, в когось портрет Бандери, і це не повинно заважати Україні йти своїм шляхом розвитку», – Олег О., 38 р., Київська обл.); інші вважають, що пережитки радянського минулого не можуть мати значного впливу на історичний та політичний поступ держави і не становлять загрози для її незалежності, натомість держава повинна дбати про ідеологічну консолідацію суспільства (Алла О., 40 р., Київська обл.).

На думку сучасних істориків та соціологів, адепти СРСР – це переважно люди старшого або пенсійного віку, з невисокими статками, котрі виявилися неспроможними адаптуватися до нових економічних, політичних та соціокультурних реалій життя. У більшості випадків вони мають низьку соціальну активність, а їхні «протестні» настрої зводяться до словесного висловлювання своєї невдоволеності сучасністю; їхні погляди, як правило, не йдуть врозріз з національними інтересами України [11]. У нашому дослідженні це переважно україномовні патріотично налаштовані громадяни, не байдужі до майбутнього

України (україномовними визнали себе 53,8%; російськомовними – 15,3%, двомовними – 30,7%; 92% вважають себе патріотами України, 100% стурбовані майбутнім держави), що займають середню позицію між українською та радянською ідентичністю, одночасно користуючись перевагами ліберально-демократичного суспільства (свобода слова та волевиявлення, дебіюрократизація та ін.) та сумуючи за цінностями радянської епохи. Криза радянської ідентичності у них призвела до втрати психологічної впевненості у завтрашньому дні, тому вони ще «вагаються» [9]. Інші дослідники українського суспільства розглядають таку «м'яку неорадянщину» як явище деструктивне та небезпечне, адже воно створює ілюзію того, що можна побудувати «Європу в Україні», не ставши європейцями: не відновлюючи історичної пам'яті, не конструюючи власної ідентичності, не позбавляючись постколоніальних травм [3]. Такої думки дотримується більшість учасників опитування: 61,5% висловилися про те, що носії радянської ідентичності сприяють розмиванню загальнонаціональної ідентичності, уповільнюють процеси українського державотворення і становлять загрозу для незалежності України загалом.

Відсутність критичної ревізії радянського минулого, а натомість його героїзація адептами Радянського Союзу затримує цивілізаційну реабілітацію України, перешкоджає її виходу з пострадянського простору: «Радянський Союз – сила, Україна – хаос», «Україна – це тільки назва, це купа чиновників, які набивають власні кишені» (Світлана К., 39 р., Чернігівська обл.). Втім навіряд чи вони задумуються над тим, що

домінування блату, кумівства, бізнес на державних функціях, перевага персоналізації над інституалізацією, несприйняття конкуренції та ін. – це моделі поведінки, які виробилися внаслідок відповідних установок, що укорінилися та успішно практикувалися у радянському соціумі впродовж десятиліть [21, с. 6–7].

Аналіз наукових та публіцистичних матеріалів, а також результати проведеного дослідження дають змогу визначити основні чинники, що впливають на формування позитивного образу радянського минулого у респондентів:

ностальгія за СРСР – це ностальгія за впевненістю у завтрашньому дні, яка виявлялася у дешевих цінах на комунальні послуги, продукти харчування, безкоштовне медичне обслуговування, забезпечення безкоштовним житлом тощо. Так, 15,3% респондентів відзначили, що радянське минуле у них асоціюється з матеріальним добробутом громадян, у 23% – з впевненістю у майбутньому, у 30,7% – із соціальним захистом; інші мають протилежну думку: про дефіцит товарів, черги у магазинах, обмежений асортимент товарів у них відзначили 15,3% респондентів. Особливо гостро питання впевненості у майбутньому постає серед респондентів – мешканців сільської місцевості, які після розпаду колгоспів втратили робочі місця; люди почувають себе непотрібними та покинутими напризволяще, змушені шукати роботу далеко від місця проживання. Ця частина опитуваних зазначила, що за умови проживання в економічно сильній державі, у якій подолана корупція, забезпечено достойний рівень життя для її громадян, вони б ніколи не жалкували за радянським минулим, де

відчували певну стабільність (Ганна Т., 61 р.; Ганна П., 59 р., Світлана К., 39 р., Чернігівська обл.).

Носії радянської ідентичності – зяті патерналисти, які звикли бути керованими кимось (партією, урядом, владою усіх рівнів). Держава у прихильників радянського виступає уособленням «сильної руки», яка про все подбає та наведе лад у країні (за результатами дослідження, СРСР ототожнюють з дисципліною та порядком 23% респондентів). За таких умов зникає потреба виявляти власну ініціативу, індивідуальність особи «розчиняється», з'являється колективне «ми», домінування державних та колективних інтересів над особистісними. В результаті виникають такі явища, як масовидність (бажання бути «як всі»), превентивна непривітність, пристосуванство, хронічна невдоволеність та ін. [8; 21]. Окремі учасники дослідження зазначили такі негативні події та явища радянського минулого, як тиск, доноси, примус, втручання держави в усі сфери життєдіяльності людей, авторитаризм влади, ідеологічна пропаганда («безкінечна «побудова комунізму», – Наталія Р., 50 р., Житомирська обл.), заборона сповідувати релігію (26,9%). Одним із наслідків авторитарно-патерналістської моделі радянського суспільства є виховання покоління людей із пасивною громадянською позицією. Так, попри заявлену зацікавленість у політичному житті країни (92,3%) опитувані засвідчили досить низьку громадянську активність (57,6%): «Від мітингів і страйків покращення для людей не настає» (Світлана К., 39 р., Чернігівська обл.), «Позитивні зміни у політичному розвитку країни – це події майбутнього, коли зміниться український менталітет» (Ганна В., 52 р.,

Київська обл.) та ін., що, на нашу думку, має вигляд «образи» громадян на владу, котра не виправдала їхніх сподівань на краще життя і виявляється у перекладанні індивідуальної соціальної та громадянської відповідальності на когось, хто «наведе порядок».

Історична свідомість громадян як консервативна та стійка складова масової соціальної свідомості (про вкоріненість ідеологічних штампів радянської епохи зазначили 65,3% респондентів). У свідомості колишніх мешканців Радянського Союзу міцно «засили» ідеологічні вчення та настанови про Київську Русь як «спільну колиску» трьох братніх народів – українського, російського та білоруського, дружбу народів СРСР, ототожнення українського націоналізму з фашизмом тощо. Стійкою та «живучою», на думку 30,7% респондентів, є система радянських цінностей, яка ґрунтувалася на професійній, політичній та колективній солідарності і виховувалася спершу у навчально-виховних закладах, а в подальшому знаходила своє втілення в усіх сферах життя людини через твори образотворчого, музичного мистецтва, художньої літератури та ін., а також різні сегменти «культурної індустрії»: радіо, кінематограф, телебачення. На сьогодні для багатьох українців погляд на основні події української історії залишився радянським (наприклад, в оцінюванні історичних постатей (Б. Хмельницького, Й. Сталіна, І. Мазепи) та подій (Визвольної війни 1648–1654 рр., Другої світової війни та ін.). Особливо це стосується мешканців Донбасу, регіональна ідентичність яких тісно пов'язана з радянською ідентичністю, з властивим їй страхом реформ та опірністю змінам. Відмінності у геополітичних, мовних

орієнтаціях, ставленні до радянського минулого призвели до неприйняття та засудження ними Майдану, що стало сприятливим ґрунтом для російської інформаційної пропаганди з акцентом на відтворенні радянських стереотипів, зокрема героїзації працівників промисловості та поверненні пріоритетності Донбасу, як це було за часів СРСР [4]. Разом з тим у системі радянських цінностей, на думку деяких учасників опитування, було багато раціонального, наприклад, прищеплення почуття дружби, взаємодопомоги, товариськості, яких не вистачає сучасному суспільству: «Дружба була: разом воювали, піднімали цілину, відпочивали» (Валентина Н., 68 р., Чернігівська обл.); «Між простими людьми була дружба» (Ганна Т., 61 р., Чернігівська обл.).

Український соціокультурний простір наповнений «відголосками» радянської культурної спадщини: це і римейки відомих радянських кінофільмів, відзначення радянських свят (День Радянської армії та Військово-Морського флоту), включення символів та значень «радянського» як бренду у практики сучасної української повсякденності (популярні радянські вироби харчової промисловості: шампанське «Советское», шоколад «Аленка» тощо), символічне зодягання випускників у шкільну форму радянських часів, заливля фото- та відеоконтенту на радянську тематику у соціальних мережах, наприклад, у групах з відеорецептами («Котлети, как в советской столовке»), фотоколажами на кшталт «А помнишь, как было раньше?» із зображенням предметів побуту, сцен радянських трудових буднів та свят, якими рясніють групи мережі «Фейсбук» («Обратно в СССР», «Я рожден в

Советском Союзе», «СССР», «Ностальгия по СССР»); найчастішими їх відвідувачами є активні користувачі мережі Інтернет (у даному разі – респонденти віком приблизно 40–50 років), чії дитинство та юність припали на радянські часи. Ідейне навантаження цих спільнот – не лише викликати позитивні емоції, відтворюючи у пам'яті «радянських людей» приємні спогади про «щасливі роки», але й провокувати підписників на конфлікти, сіяти між ними розбрат шляхом створення зневажливих та образливих дописів та мемів на тему сучасної української політичної та соціокультурної повсякденності, стаючи, таким чином, плацдармом для інформаційних маніпуляцій, культивування в українців комплексу «невдах», «меншовартісних» тощо.

Реставрація радянських цінностей та настанов серед частини молодих людей, які ніколи не жили в СРСР або майже його не пам'ятають. Це пояснюється передусім спадковістю «радянської пам'яті», коли генератором ностальгії є сама родина, у якій старше покоління згадує радянський період у позитивному контексті (здебільшого ці спогади пов'язані з дитинством або юністю в 11,5% респондентів). Однак для молоді, як правило, характерною є ностальгія не саме за радянським минулим, а за його ідеалізованим образом як уособленням стабільності та впевненості, що протиставляється сьогоденню [14].

Один із чинників, що гальмує позбавлення українцями пострадянської ідентичності, розглянуто у концепції гібридної постпам'яті Маріанни Гірш [22]; він полягає у тому, що багато людей, чії предки були очевидцями трагічних подій, є носіями гібридної

постпам'яті. У класичній інтерпретації термін «постпам'яті» стосується нащадків жертв Голокосту, однак нині він також відноситься до інших травматичних історичних та культурних подій минулого, наприклад, Голодомору, сталінських репресій тощо. «Забуття» українців про політичні репресії, розкуркулення, примусове переселення розчиняється у пам'яті тих, чії родини не постраждали від цих подій (19,2% респондентів). У сучасну епоху за умов вільного доступу до різноманітних джерел інформації кожен бажаний може отримати відомості про будь-які суперечливі періоди радянського минулого, однак адепти СРСР вперто відмовляються здійснити критичну ревізію радянської історії, намагаючись уникнути гострих дискусій про «незручні моменти». Але якщо радянська людина могла виправдовувати репресії радянського режиму через незнання, то сучасний прихильник «радянськості» робить це свідомо, що, на думку П. Казаріна, є спробою виправдати своїм персональним комфортом репресії проти інших [6].

Дослідження ідентичності мешканців різних регіонів України доводить, що населення областей з високим відсотком українського етнічного компонента має сприятливе підґрунтя для становлення української національної ідентичності, тоді як для мешканців областей, де значним є етнічний російський компонент, властивим є тяжіння до російсько-радянської ідентичності¹. Радянська ідентичність з переважанням соціально-економічних та соціально-професійних

мотивацій поширена передусім у південно-східних областях України і виявляється в орієнтації на російський мовно-культурний простір. Втім результати нашого дослідження демонструють незначний відсоток респондентів з Донецького регіону, яким властиві радикальні антиукраїнські настрої і які визначили свою ідентичність як «радянську» (3,8%). Натомість більшу частку респондентів, які виявили відверто прорадянську позицію або подвійну українсько-радянську ідентичність, становлять мешканці Чернігівської області (15,3%), котрі аргументують свій вибір недовірою до діючої влади, незадоволенням її політикою щодо соціального захисту населення.

Підсумовуючи результати дослідження, доходимо таких висновків. Радянська епоха мала і продовжує мати безсумнівний вплив на соціо- та етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства, зокрема на культурну поведінку, мовну орієнтацію, повсякденні практики деяких її груп. Наслідки цього періоду не можуть зникнути швидко та безслідно. Потужні ідеологічні механізми, спрямовані на формування образу «радянської людини», призвели до вкоріненості радянських штампів, міфів та стереотипів не лише серед покоління людей, що жили в СРСР, але й серед їхніх нащадків, котрі не застали «радянських часів», однак їх підтримують. Тут ми стикаємося з явищем соціальної інерції, яка впливатиме на суспільну свідомість ще тривалий час, а для її подолання потрібні глибокі довготривалі реформи. І йдеться не лише про необхідність інтенсифікації гуманітарної політики держави, зокрема у галузях наукового знання, освіти, культури,

¹ Семенова О., Гераско М. Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів. *Українознавство*. 2020. № 2 (75). С. 130–145.

основне завдання яких у цьому контексті полягає у відновленні історичної пам'яті, здійсненні об'єктивних історичних досліджень, їх оприлюдненні науковими інституціями, освітніми установами, засобами масової інформації, подоланні кризи національно-культурної ідентичності, яка в умовах поліетнічного суспільства може призвести до загострення суспільної напруги, поширення антиукраїнських настроїв, культурної дезорієнтації. Нагальною, безумовно, постає проблема економічного зростання країни та покращення матеріального добробуту її громадян. Втім процес «перейдентифікації», позбуття «радянськості» потребує м'якого та поступового підходу, враховуючи наявну в українському суспільстві поляриність щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку України, уникаючи маніпуляцій щодо регіональних мовних, релігійних, етнічних та інших відмінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беліцер Н. Українська, російська і «радянська» ідентичності в сучасній Україні. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство*. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Львів, 18–21 вересня 2003. С. 124–132.
2. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. *Українознавство*. 2017. № 1–2 (62–63). С. 25–39.
3. Віхров Максим. Еволюція совка. URL: <https://tyzhden.ua/Society/234516>
4. Донбаський вузол: менталітет і сепаратизм. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606_donbass_mentality_identity_sd
5. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. *Stalin's Empire of Memory. Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination* / авториз. пер. з англ.: М. Климчук, Х. Чушак; ред. Я. Цимбал. Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики. Київ: Критика, 2008. 303 с.
6. Казарін П. Сьогодні ностальгію за СРСР може мати лише негідник. URL: <https://glavcom.ua/columns/pavlokazarin/sogodni-nostalgiiyu-za-srsr-mozhe-mati-lishe-negidnik-637633.html>
7. Колодій А. Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні. *Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації і Україна*. Конференція для українських випускників програм наукового стажування у США. Доповіді учасників. Київ: Стило, 2002. С. 36–55.
8. Лев Гудков. Умовля востроизводства «советского человека». *Вестник общественного мнения*. 2009. № 2 (100). С. 8–37.
9. Майборода О. М. Проблема формування нової ідентичності української нації. *Етноси України*. Київ, 2000. Вип. 1. С. 15–16.
10. Микола Рябчук. «Постсоветська шизофренія» чи «шизофренічна постсоветскість». Явище суспільної амбівалентності в Україні та Білорусі. *Україна модерна (Пам'ять як поле змагань)*. Київ, 2009. Ч. 15 (4). С. 186–205.
11. Микола Уманський. Анатомія ностальгії. URL: <https://m.tyzhden.ua/column/221369>
12. Молдавська Т. Радянська ідентичність та її вплив на формування сучасних суспільних стереотипів людей похилого віку (за матеріалами усних історичних джерел півдня України). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Культурологія*. 2013. Вип. 12 (2). С. 38–48.
13. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 269 с.

14. Наталія Судакова. Радянська людина. Чому ваш сусід сумує за Союзом. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/>

15. Ностальгія за радянським Союзом. URL: https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PRE_UKR18_SovietNostalgiaUKR.pdf

16. Оцінка радянського минулого: травень 2020 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=3>

17. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017 року. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf

18. Черниш Н., Сусак В. Прелюдія. Тягар «радянської спадщини»: ідентифікаційні моделі жителів Львова і Донецька (1994-2010 рр.) *Український соціум*. 2016. № 3 (58). С. 8-19.

19. Чи відчувають українці ностальгію за СРСР? URL: <https://razumkov.org.ua/statti/chy-vidchuvaiut-ukraintsi-nostalhiu-za-srsr>

20. Чому третина українців досі ностальгує за СРСР? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/chomu-tretyna-ukrayinciv-dosi-nostalguye-za-srsr>

21. Як позбутися пострадянськості? / Інститут світової політики. Київ, 2012. 150 с.

22. Hirsch Marianne. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press, 2012. 320 p.

23. Yaroslav Hrytsak. *National Identities in the Post-Soviet Ukraine: Case of Lviv and Donetsk*. Harvard Ukrainian Research Institute, 2014. 281 p.

REFERENCES

1. BELITSER, N. (2003). Ukrainian, Russian, and Soviet Identities in Modern Ukraine. In: *Ukraina – problema identychnosti: liudyna, ekonomika suspilstvo. Konferentsiia ukrainskykh vypusknnykiv prohram naukovoho stazhuvannia u SSHA, 18–21 veresnia 2003 r.* (Ukraine and the

Problem of Identity: People, Economy, Society. Conference of Ukrainian Scientific Internship Exchange Program Graduates in the USA. September 2003). Lviv, pp. 124–142. [in Ukr.]

2. BOIKO, T. (2017). Politicization of Contemporary Ethnonational Processes in Donetsk Region. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1–2 (62–63), pp. 25–39. [in Ukr.]

3. VIKHROV, M. *Evolution of the Soviet Mentality*. [online] Available at: <https://tyzhden.ua/Society/234516> [in Ukr.]

4. *Donbas Mentality and Identity*. [online] Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606_donbass_mentality_identity_sd [in Rus.]

5. YEKELCHYK, S. (2008). Stalin's Empire of Memory. Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination. *Ukrainian Research Institute at Harvard University*. Kyiv: Krytyka, 303 p. [in Ukr.]

6. KAZARIN, P. *Today, Only Rascals Feel Nostalgia for the USSR*. [online] Available at: <https://glavcom.ua/columns/pavlokazarin/sogodni-nostalgiiu-za-srsr-mozhe-mati-lishe-negidnik-637633.html> [in Ukr.]

7. KOLODII, A. (2002). Soviet Identity and Its Bearers in Independent Ukraine. In: *Ukraina v suchasnomu sviti. Sotsialni, etnichni i kulturni aspekty hlobalizatsii i Ukraina. Konferentsiia dlia ukrainskykh vypusknnykiv prohram naukovoho stazhuvannia u SSHA* (Ukraine in the Modern World. Social, Ethnic, and Cultural Aspects of Globalization and Ukraine. Conference of Ukrainian Scientific Exchange Program Graduates in the USA). Kyiv: Stylos, pp. 36–55. [in Ukr.]

8. GUDKOV, L. (2009). Conditions for Making a “Soviet Person”. *Vestnik obshchestvennogo mneniya* (The Russian Public Opinion Herald), (2 (100)), pp. 8–37. [in Rus.]

9. MAIBORODA, O. (2000). The Problem of Ukrainian Society's New Identity Formation. *Etnosy Ukrainy* (Ethnic Groups of Ukraine). 1st ed. Kyiv, pp. 15–16. [in Ukr.]

10. RIABCHUCK, M. (2009). “Post-Soviet Schizophrenia” or “Schizophrenic Post-Soviet Mentality”. The Phenomenon of Social

- Ambivalence in Ukraine and Belarus. *Ukraina moderna*, Vol. 15 (4). Kyiv, pp. 186–205. [in Ukr.]
11. UMANSKYI, M. *Anatomy of Nostalgia*. [online] Available at: <https://m.tyzhden.ua/column/221369> [in Ukr.]
12. MOLDAVSKA, T. (2013). Soviet Identity and Its Influence on the Formation of Modern Social Stereotypes of Older People. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia Kulturolohiia (Scientific Works of "Ostroh Academy" National University. Cultural Studies Series)*, Vol. 12 (2), pp. 38–48. [in Ukr.]
13. NAHORNA, L. (2011). *Sociocultural Identity: The Traps of Value Differentiations*. Kyiv: NASU I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies. 269 p. [in Ukr.]
14. SUDAKOVA, N. *A Soviet Person. Why Your Neighbor Feels Nostalgic about the USSR*. [online] Available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/> [in Ukr.]
15. *Nostalgia for the USSR*. [online] Available at: https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PRE_UKR18_SovietNostalgiaUKR.pdf [in Ukr.]
16. *Estimation of the Soviet Past: May 2020*. [online] Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=3> [in Ukr.]
17. *Political Culture and Parliamentary System in Ukraine: Current State and Main Problems*. Information and Analytical Materials to the Expert Discussion as of December 14, 2017. [online] Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf [in Ukr.]
18. CHERNYSH, N., SUSAK, V. (2016). Prelude. The Burden of "Soviet Legacy": Identification Models of Lviv and Donetsk Residents (1994–2010). *Ukrainskyi sotsium (Ukrainian Society)*, (3 (58)), pp. 8–19. [in Ukr.]
19. *Do Ukrainians Feel Nostalgia about the USSR?* [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/statti/chy-vidchuvaiut-ukraintsi-nostalhiu-za-srsr> [in Ukr.]
20. *Why Does a Third of Ukrainians Feel Nostalgia for the USSR?* [online] Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/chomu-tretyna-ukrayinciv-dosi-nostalguye-za-srsr> [in Ukr.]
21. *How to Get Rid of the Post-Soviet Mentality?* (2012). Kyiv: Institute of World Policy, 150 p. [in Ukr.]
22. HIRSCH, M. (2012). *The Generation of Post-Memory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press, 320 p. [in Eng.]
23. HRYTSAK, Ya. (2014). *National Identities in the Post-Soviet Ukraine: Case of Lviv and Donetsk*. Harvard Ukrainian Research Institute, 281 p. [in Eng.]